

O seznamech IUCN. Tentokrát zelených

Jan Plesník

*Nature once determined how we survive.
Now we determine how nature survives.*

Sir David Attenborough v projevu na premiéře seriálu Our Planet 4. dubna 2019

Mezinárodní unie ochrany přírody (IUCN), nejvýznamnější mezinárodní nevládní organizace zaměřená na péči o přírodní a krajinné dědictví, sdružující nejen zástupce nevládního sektoru působící v rámci jednotlivých zemí i na mezinárodní úrovni, ale i vlády a státní instituce, oslavila 5. října 2023 75. výročí svého založení. Není nutné

připomínat, že prosazuje ochranu přírody založenou nikoli na emocích, ale na vědeckých základech. Mezi inovacemi, kterými unie výrazně obohatila snahu o zachování zdravé přírody na naší planetě, zaujímá nepřehlédnutelné místo koncepce červených seznamů ohrožených druhů, s níž přišla již na začátku 60. let 20. století.

Keňská soukromá rezervace Ol Pejeta, nacházející se přímo na rovníku, již na zelený seznam územní ochrany IUCN zapsána byla. Třetinu chráněného území pokrývají otevřené travnaté pláně jen s minimem stromů, ale většinu tvoří řídká nebo hustší buš. Foto Jan Plesník

Správa největšího a nejstaršího národního parku v Zambii, Kafue, usiluje o získání certifikátu Zeleného seznamu územní ochrany IUCN. Rozsáhlou nedotčenou savanu protkanou sítí vodních toků a přírodních kanálů osídluje mj. 21 druhů antilop. Foto Jan Plesník

Mezinárodní unii ochrany přírody bývá občas vytýkáno, že červenými seznamy příliš zdůrazňuje nepříznivý stav přírody. Na obdobné názory zareagovali delegáti V. světového kongresu ochrany přírody konaného v září 2012 na jihokorejském ostrově Čedžu tím, že vyzvali IUCN, aby vypracovala metodiku pro zelené seznamy zaměřené na druhy, ekosystémy a chráněná území, jež by dovozovaly co nejobjektivněji vyčíslit úspěchy v uvedených oblastech péče o biologickou rozmanitost (IUCN 2012).

Zelený seznam neoceňuje jen přírodní kvalitu chráněného území

Tvrzení, že IUCN se územní ochraně věnuje už od svého vzniku, není vůbec nadsazené. Kromě uznávané klasifikace chráněných území, založené na míře ochrany, resp. na způsobech péče, Světová komise pro chráněná území (WCPA) spravuje ve spolupráci se Světovým informačním střediskem ochrany přírody Programu OSN pro životní prostředí (UNEP-WCMC) Světovou databanku chráněných území (WDPA). Její činnosti v oblasti propojenosti chráněných území i vzájemných vazeb mezi prvky územní ochrany a probíhajícími a očekávanými změnami podnebí můžeme bez přehánění označit za celosvětově významné. WCPA nedávno navrhla koncepci jiných účinných opatření územní ochrany

(OECM, Dudley *et al.* 2018, Jonas *et al.* 2018, 2023, UNEP 2018, IUCN 2019, Gurney *et al.* 2021, Cook 2023). Uvedený přístup napomohl v globálním měřítku zaměřit pozornost na jiné než tradiční pojetí územní ochrany vymezené právě definicí IUCN (Dudley 2008).

Myšlenka ocenit významná a dobře spravovaná chráněná území došla v IUCN do podoby Zeleného seznamu územní ochrany IUCN. Určitou inspirací se v tomto směru stal Evropský diplom Rady Evropy pro chráněná území, udělovaný již od roku 1965 (Plesník 2018, Council of Europe 2024). Samotná WCPA o seznamu hovoří spíše jako o celosvětové kampani podporující úspěšnou ochranu přírody než pouze jako o vlastním soupisu (anonymus 2023/2024, IUCN 2024a). Musíme zdůraznit, že na zelený seznam mohou být zapsána rovněž OECM. Ostatně proto se soupis v angličtině jmenuje IUCN Green List of Protected and Conserved Areas: nemusí tedy jít výlučně o chráněná území.

Chráněné území nebo OECM, které je zapsáno na zelený seznam, musí jednoznačně vykazovat trvalé výsledky spravedlivé a účinné péče o ně, sloužící jak přírodě, tak lidem. Do kampaně se proto může zapojit každé chráněné území s cílem dosáhnout příslušného standardu, udržovat jej nebo jej nadále zlepšovat. Celosvětově aplikovatelný standard zahrnuje celkem čtyři složky, jmenovitě rovnoprávné řízení, rozumné vymezení a plánování, účinnou péči a úspěšnou

ochranu: člení se dále do 17 kritérií. Důraz se klade na účastnický přístup, plánování činností snažících se zachovat významné hodnoty území, rozumnou péči o ně, úspěšné výsledky ochrany, viditelnou odpověď na změny podnebí a na podporu zdraví a kvality života lidí. Účastnický přístup označuje aktivní zapojení všech zainteresovaných stran (stakeholders) do procesů, které se jich týkají, ať už jde o rozhodování, nebo rozdělování jakýchkoli získaných přínosů (Baldauf 2020, Salazar *et al.* 2021, Plesník 2023). Každé kritérium doplňuje soubor specifických indikátorů a způsoby jejich ověřování: uvedené ukazatele se přitom mohou měnit podle místních podmínek.

Zapojení určitého chráněného území do kampaně Zeleného seznamu IUCN má tři etapy:

(1) podání žádosti, (2) kandidátská fáze, (3) zapsání na seznam na dobu pěti let a udělení příslušného certifikátu (IUCN & WCPA 2016, Hockings *et al.* 2019, IUCN, WCPA & ASI 2019).

Až dosud se do kampaně Zeleného seznamu územní ochrany IUCN zapojilo na 600 jednotlivých chráněných území, OECM nebo jejich soustav ze 60 zemí. I když ne všechna nakonec získají o zápisu na seznam, již tento krok napomáhá zlepšit péči o příslušný prvek územní ochrany včetně jejich společenských a kulturních aspektů tím, že se upozorní na jeho silná a slabá místa, podpoří vytváření nezbytných kapacit pro péči o ně, vyčíslí dopad ochranných opatření a přizpůsobí je zmiňovanému standardu. K 1. lednu 2024 bylo na uvedený soupis zaneseno 61 chráněných území: celkem zabírají 733 551 km², což představuje 0,14 % rozlohy naší planety (IUCN 2024a, IUCN & UNEP 2024). Na 15. zasedání konference smluvních stran Úmluvy o biologické rozmanitosti (CBD), jež se uskutečnilo v kanadském Montrealu v prosinci 2022, byl představen ambiciózní cíl mít do r. 2030 na Zeleném seznamu IUCN nejméně tisícovku chráněných území, a to rovnou ze 100 zemí. Nicméně se ukazuje, že splnit náročná kritéria a zejména je dlouhodobě udržet není vůbec snadné, takže počet chráněných území oceněných zápisem na Zelený seznam IUCN se příliš nezvyšuje a někdy dokonce mírně klesá. K tomu připočteme, že soupis je rozložen jen do omezeného počtu států, konkrétně 16. Přes polovinu oceněných ploch najdeme ve Francii a v Číně.

Co se podařilo v druhové ochraně

Záměr přiblížit odborné i široké veřejnosti druhy a další taxony, které se díky účinným ochranným opatřením podařilo zachránit před vymřením, není

Národní park Doñana, ležící na jihozápadě Španělska, vyniká mělkými mokřady, proslul ale zejména pohyblivými písčnými dunami, vytvořenými větry vanoucími z Atlantského oceánu (na snímku). Celá oblast působivé krajiny včetně sousedícího přírodního parku je i přes závažné problémy kandidátem zápisu na Zelený seznam územní ochrany IUCN. Foto Jan Plesník

úplně nový. Pro sestavování červených seznamů a knih využívala IUCN od r. 1987 do roku 1994, kdy přijala nové kategorie pro zařazování druhů do červených seznamů určené kvantitativními, jasnými a odborně věrohodnými kritérii (IUCN 1994), také kategorii zachráněný (Out of Danger, Fitter & Fitter 1987). Jestliže byl určitý taxon klasifikován v uvedené kategorii, byl zařazen do příslušného červeného seznamu nebo knihy: samostatný soupis zachráněných druhů uveřejňován ale nebyl.

Tím se staly až modré seznamy představené na konci 90. let 20. století a zahrnující ohrožené druhy, jejichž početnost je stabilizovaná, nebo dokonce stoupá (Gigon *et al.* 1998, 2000a, 2000b, Gigon & Langenauer 1998, 2000, Muller 2009). Uvedený přístup ale našel uplatnění pouze v několika evropských zemích, kupř. ve Švýcarsku, Francii nebo SRN.

Po V. světovém kongresu ochrany přírody začala IUCN připravovat zelený seznam druhů, založený

na objektivních, jasných a opakovatelných kritériích umožňujících systematicky hodnotit obnovu druhů a nižších taxonů. Jejich tvůrci při tom mohli vyjít právě z červeného seznamu IUCN, který přináší *i.a.* údaje o stavu druhu z hlediska ochrany a jeho trendech, nárocích na prostředí, rozšíření, ohrožujících činitelích a ochranářských opatřeních. Po řadě konzultací probíhajících v letech 2012–2018 byl navržen koncepční rámec Zeleného seznamu druhů IUCN (Akçakaya *et al.* 2018, IUCN 2021, 2024b). Již tehdy padlo rozhodnutí nenazývat nové hodnocení úspěšnosti obnovy druhů označením „zelený seznam“, a to hned ze dvou důvodů. Jednak proto, aby zařazení určitého taxonu na něj nevyvolalo mylnou představu, že již nevyžaduje žádná ochranářská opatření, jednak proto, že se uvedené sousloví začalo používat pro zmiňované globální ocenění po všech stránkách mimořádně kvalitních chráněných území a OEEM. Proto uvedený soupis označujeme jako zelený stav druhů IUCN.

Druh je považován za zcela obnovený, jestliže současně splňuje následující podmínky:

- 1 vyskytuje se ve všech částech svého areálu rozšíření včetně těch, které osídloval předtím, než na něj začaly působit dopady lidské činnosti;
- 2 je životaschopný, tj. není ohrožen vymřením, ve všech částech svého areálu rozšíření;
- 3 vykonává své ekologické funkce ve všech částech svého areálu rozšíření. Fungování druhu umožňuje soubor vzájemných vazeb mezi dalšími organismy a neživým prostředím přispívajících k ekosystémovým procesům (Redford 1992, Akçakaya *et al.* 2020).

Je nezbytné zdůraznit, že nepředpokládáme, že by se podařilo dosáhnout úplné obnovy všech druhů. U mnohých totiž byly velké plochy areálu rozšíření nevratně pozměněny činností člověka. Hodnotitel proto pro klasifikované taxony vypočítá dosažený zelený výsledek (green score) pohybující se v rozmezí 0–100 % a naznačující míru, kterou se blíží k úplné obnově: druhy jsou tak roztrženy do devíti kategorií úspěšnosti obnovy. Kromě současnosti jej můžeme vypočítat pro různé časové úseky v minulosti a budoucnosti, stejně jako pro rozmanité scénáře, kupř. jestliže pro taxon budou, nebo naopak nebudou podniknuta vhodná ochranářská opatření. O tom, jak si autoři metodiky poradili s nezbytností průkazně odlišit důsledek ochranářských akcí od přirozených procesů, píšeme v rámečku na následující straně.

Národní park Troubkal ve středním Maroku, kandidát zápisu na Zelený seznam územní ochrany IUCN, hostí nejpočetnější původní populaci ohrožené paovce hřívnaté (*Ammotragus lervia*). Foto Jan Plesník

Guanako (*Lama guanicoe*) se neřadí mezi celosvětově ohrožené druhy, nicméně v Bolívii zůstalo posledních 200, a v Paraguayi dokonce jen 20 jedinců. Během pandemie nemoci covid-19 vědci přišli na to, že tato lama vytváří protilátky účinné proti viru SARS-CoV-2. Foto Jan Plesník

Přeřazení populární pandy velké (*Ailuropoda melanoleuca*) z kategorie ohrožený (EN) do zranitelný (VU) v roce 2016 vyvolalo mezi částí veřejnosti obavy o její další ochranu. Za výrazné zlepšení stavu symbolu ochrany přírody vděčíme účinné kombinaci ochrany in situ a ex situ. Foto Jan Plesník

Červený seznam nebo zelený stav?

Zelený stav druhů poskytne ucelenější pohled na stav daného druhu z pohledu jeho ochrany. Četné druhy, jako je krokodýl mořský (*Crocodylus porosus*), jsou hodnoceny jako hojné, tj. málo dotčené (LC), ačkoliv už byly vyhubeny nebo jsou ve víru vymírání ve většině svého historického areálu rozšíření. Víř vymírání, někdy nazývaný i funkční extinkce, popisuje situaci, kdy jedinci určité populace nebo celého druhu ještě žijí, ale jejich počet je tak malý, že nejsou schopni produkovat dostatečný počet potomků, takže se vymření již nedá zabránit. Obdobná populace či druh již proto nedokáží přispívat k fungování ekosystému, jehož jsou stále ještě součástí (Redford l.c., Wilkie et al. 2011, Säterberg et al. 2013). Naopak mnohé druhy zůstávají bez ohledu na značné úsilí ochránců přírody dlouhodobě globálně ohrožené. Neznamená to, že by ochrana přírody selhala: je pravděpodobné, že by bez její pomoci již neexistovaly.

Uvedenou metodiku, hodnotící fungování druhu v celém areálu rozšíření a jeho obnovu vyvolanou úsilím ochrany přírody, ověřovalo více než 200 odborníků ze 171 institucí (Grace et al. 2021). Testovaný vzorek se skládal ze 172 druhů a 9 nižších jednotek rostlin, živočichů a hub, přičemž 67 % z nich bylo v různém rozsahu ohroženo globální extinkcí. Polovina z nich musela být klasifikována jako silně, nebo dokonce kriticky zdecimované. Naopak u druhů poloviny se prokázal pozitivní vliv ochrannářských zásahů a u 33 uvedených opatření zabránila, aby zcela zmizely z naší planety.

Zelený stav druhů IUCN byl slavnostně představen na zahájení VII. světového kongresu ochrany přírody konaného v září 2021 ve francouzské Marseille. Kromě metodiky byly prezentovány i výše uvedené výstupy ověřovací studie (Plesník & Pelc 2021).

Bude se zelenat?

Zelený seznam IUCN si zatím odpovídající postavení v mezinárodní péči o přírodní a krajinné dědictví stále ještě hledá. Méně eufemisticky řečeno, zatím zdaleka nenaplnil očekávání do něj vkládaná. Praktici upozorňují, že se jeho kritéria soustřeďují více na vnitřní fungování správy příslušného chráněného území než na jeho současný stav a vývojové trendy a zejména na účinnost. Snaha modifikovat kritéria Zeleného seznamu IUCN pro specifické podmínky Evropské unie tak, aby byly použitelné mj. i pro známou soustavu chráněných území EU Natura 2000, vyzněla naprázdno: IUCN důsledně trvala na globálních nárocích. Vše proto nasvědčuje tomu, že

zelený seznam najde po určité době uplatnění v jiných částech světa než na našem kontinentě.

Zelený stav druhů IUCN se stal nepovinnou součástí třídění druhů a dalších taxonů pro zařazení do červených seznamů teprve od roku 2020: týká se tedy pouze nejnověji hodnocených taxonů (IUCN 2024c). Sluší se připomenout, že červený seznam ohrožených druhů si oblibu mezi nejširší veřejností získává více než šest dekad. V případě ekosystémů Mezinárodní unie ochrany přírody rozpracovává vědecké podklady pro sestavení zeleného seznamu těchto entit. Uvedeným přístupům, které jsou vskutku inovační, se budeme věnovat v některém z příštích čísel.

Nicméně bezvýhradně platí, že objektivní přehled úspěchů územní a druhové ochrany v záplavě pesimistických zpráv o stavu životního prostředí, často až katastrofického charakteru, potřebujeme již dnes, a to možná více než onu pověstnou sůl. ■

PŘIROZENÉ PROCESY, NEBO OCHRANÁŘSKÉ ÚSPĚCHY?

Metodika určení zeleného stavu druhů IUCN (Akçakaya et al. 2018, IUCN 2021, 2024b) by měla jednoznačně prokázat, že obnovu konkrétního taxonu skutečně způsobily aktivity státní či dobrovolné ochrany přírody, a nikoli přirozené procesy. Proto výpočet dosaženého zeleného výsledku (green score) bere v úvahu v tomto ohledu hned čtyři aspekty. Ochránářské dědictví zachycuje vliv již uskutečněných ochránářských aktivit na udržení nebo dosažení současného stavu taxonu: zahrnuje i situace, kdy se obdobné zásahy neuskutečnily. Závislost na ochraně přibližuje, co se stane v nejbližších deseti letech, jestliže současné ochránářské akce cílí na daný taxon ustanou. Naopak ochránářský přínos poukazuje na změny, které budou v příštích deseti letech výsledkem plánovaných ochránářských intervencí. Potenciál obnovy hledá odpověď na otázky: Jakou má dotyčný druh možnost úplné obnovy v delším časovém úseku, tedy v příštích sto letech? Jestliže budeme uvažovat současný stav světa, v jaké části historického areálu rozšíření budeme moci obnovit fungující populace taxonu? Vždyť kupř. tygr (*Panthera tigris*) se kdysi vyskytoval i v místech, kde vyrostla indonéská metropole Jakarta, v níž dnes žije, a to bez širší aglomerace, stejně obyvatel jako v celé České republice.

Zelený stav IUCN potvrzuje, že na několika místech pobřeží Namibie a Jihoafrické republiky přežívající tučňák brýlový (*Spheniscus demersus*), jehož populace byly z velké části zdecimovány, by bez chráněných území byl dnes již zcela vyhubený. Foto Jan Plesník

Poděkování

Autor děkuje Michaelu Hoškovi za poskytnutí cenných, jinak obtížně dostupných informací.